

Subjectivitat nodular: la construcció de la identitat en la societat xarxa

Italo Calvino escriu que començar a pensar en una conferència o en una novel·la és un moment crucial, el moment en què un ha d'escollir: tens l'oportunitat de dir-ho tot de totes les maneres possibles, però has de dir una cosa i d'una manera específica.

I aleshores ve quan els organitzadors, molt amablement, et demanen un títol i una breu descripció del que diràs... i aquest és el primer pas, el més important de l'opció que has de fer.

«Subjectivitat nodular»... És un títol una mica críptic, ho reconec; però, encara que els sembli mentida, a mi m'ha ajudat enormement a enfocar aquesta conferència. Espero saber explicar-los per què.

La societat xarxa es fonamenta en una estructura social formada per xarxes potenciades per les tecnologies de la informació i la comunicació. Una xarxa és un conjunt de nodes interconnectats. Una xarxa no té cap centre, només nodes, i aquests nodes són importants,

no tant per les seves característiques intrínseques com per la seva contribució als objectius de la xarxa. En tot cas, la xarxa és la unitat, no el node.

Les xarxes digitals són globals i la seva capacitat de configuració i reconfiguració no té límits. Per tant, la societat xarxa és global. Això no significa que totes les persones del món hi estiguin incloses. De fet, per ara, la majoria n'estan excloses, però, a diferència de la societat industrial, en la societat xarxa la inclusió és més fàcil.

Tothom, però, inclosos i exclosos, està afectat pels processos que s'originen a les xarxes globals perquè, cada cop més, les activitats bàsiques que configuren la vida humana a cada racó del planeta estan organitzades en xarxes globals, des dels mercats financers fins a la producció, i també la distribució, de béns i serveis, el treball altament qualificat o el de baix cost, la ciència, la tecnologia, els mitjans de comunicació, la cultura, l'art, els esports, l'administració de l'economia global, l'economia criminal, la religió, el terrorisme, la immigració... (Inditex, deslocalitzacions, CNN o Al-Jazira, Al-Qaida / franquícia, etc.).

Les societats actuals definides per les fronteres dels estats nació o, no ens enganyem, per les fronteres culturals de la seva identitat històrica, estan profundament fragmentades per la doble lògica de la inclusió o exclusió de les xarxes globals que estructurin la producció, el consum, la comunicació i, en definitiva, el poder. Aquesta fragmentació no és temporal; és una característica de la societat xarxa, de la lògica de la xarxa i de la seva capacitat i necessitat de configuració i reconfiguració. En aquest context, d'una banda, els estats nació que han imposat per la força la seva legitimitat ara són incapaços de reaccionar i, d'altra banda, les identitats culturals i històriques, acostumades a resistir, tenen més possibilitats d'adaptar-se a la nova lògica sempre que sàpiguen reaccionar a temps i entendre que el poder ja no rau en la possessió de territoris, exèrcits i fronteres, sinó en la ment de les persones i en la seva voluntat de ser i especialment d'esdevenir. És el que el professor Pierre Vilar va anomenar, amb molta clarividència, «el gran fet psicològic» («Vaig partir de la geografia, vaig observar una economia i heus aquí que em vaig adonar que em trobava al bell mig d'un gran fet psicològic»). Ell va ser qui em va traspasar la preocupació per la transformació de la identitat

i per la comprensió del fenomen nacional com un fenomen de llarga durada que cal concebre com a projecte més que com a concepte.

Les preocupacions de Pierre Vilar dels anys trenta i dels anys vuitanta es plantegen amb tota claredat avui, a l'inici d'una societat nova, en què el paper del capital i de les màquines ha estat substituït per la informació i la comunicació, la capacitat de connexió i interconnexió i el desenvolupament de les xarxes.

La societat xarxa és global, però, a diferència dels imperis, treballa amb una multiplicitat de cultures i es desenvolupa en múltiples entorns culturals i en múltiples contextos. L'estructura social del nostre món és global, però la majoria de l'experiència és local. Aquesta doble dinàmica global/local té conseqüències en l'àmbit de la identitat. D'una banda, les identitats específiques es converteixen en trinxeres de resistència, en elements d'autodefinició intrínseca —ésser català, quebequès, basc, cors...—; autodefinició enfront de la dominació legitimadora imposada per uns estats nació que perden poder i que es transformen en entitats sense gaire (per no dir gens) sentit en aquesta lògica global/local. En la societat xarxa, doncs, no hi ha dissolució ni pèrdua d'identitat; en tot cas hi ha elements de reafirmació local. El tema clau és veure fins a quin punt aquestes identitats locals que

tenen tendència a construir-se a partir dels elements clàssics de la definició d'identitat —història, geografia i cultura comuna— seran capaces de generar sistemes de comunicació entre elles que permetin, sense perdre aquests elements que defineixen l'ésser, assimilar nous elements que integrin les dinàmiques de la globalització i que permetin definir l'esdevenir.

De ser a esdevenir. Què vull dir amb això? Doncs que mai no tornarem a ser el que érem, que molts elements nous es creuen en el nostre camí i que els hem d'integrar en la construcció d'un projecte comú. En aquest context, la voluntat esdevé un element clau de cohesió social i col·lectiva. Sense això, estem destinats irremissiblement al conflicte. Per aquesta raó, la comunicació entre cultures i identitats diverses és el punt clau de la nostra societat, i per aquesta raó també a mi m'agrada més parlar de tecnologies de la connexió, que té un sentit multidireccional clar, que no pas de tecnologies de la informació i la comunicació, que podria tenir un sentit unidireccional.

Manuel Castells ho explica molt clarament: «La cultura de la societat xarxa és una cultura de protocols que permeten la comunicació entre diferents cultures sobre la base, no necessàriament de valors compartits, sinó de, *justament*, compartir el valor de la comunicació».

Això vol dir que la nova cultura no reposa sobre el contingut sinó sobre el procés. Ha passat de ser (contingut) a esdevenir (procés). La construcció de la identitat en la societat xarxa no és una fi sinó un procés. Hauríem d'avançar, doncs, cap a una xarxa oberta de significats que va evolucionant i modificant-se gràcies a l'intercanvi i la interconnexió, i també gràcies a una bona gestió de la dinàmica global/local.

Mirem un moment els joves i el seu comportament en la societat xarxa, la manera en què construeixen la seva identitat. No parlo d'identitats simulades o imaginades, del gos que, davant la pantalla i en ple xat, diu: «Ell o ella no saben que sóc un gos». Parlo de l'observació d'uns comportaments que ens poden donar una pista significativa de cap on anem avançant. Perquè, no ens enganyem, quan ens preguntem si podrem respondre als reptes de la globalització i si la nostra identitat col·lectiva serà capaç de respondre als reptes de la societat xarxa, hem de mirar cap als qui han nascut dins d'aquesta realitat, que seran els qui realment l'hauran d'afrontar amb iniciatives creatives. Els menors de vint-i-cinc anys no són persones aïllades davant una pantalla, tot i que gairebé el 90%, almenys a Catalunya, són usuaris intensius d'internet. Ells saben que sense la dimensió col·lectiva la

xarxa no té sentit. Utilitzen la xarxa global, però les seves xarxes socials són molt locals, perquè són del mateix espai territorial o per raó de les seves afinitats.

Acostumo a dir que, de la mateixa manera que els navegants van adquirir una nova concepció del món i la van transmetre a les seves societats (sigui dit de passada, aquest fet no les va despersonalitzar, ans al contrari, les va enriquir), avui ens hem de fixar en els nous navegants per a descobrir quins són els valors que els inspiren, perquè en aquests valors trobarem alguns dels indicadors clars dels nous mecanismes de construcció de la identitat i, cosa que també és molt important, de les pautes de convivència.

Connexió, cooperació, col·laboració, ajut mutu: aquests són els valors de les xarxes socials que es manifesten, sigui compartint fotografies o experiències, o, de manera més organitzada, solucionant problemes concrets de Viquipèdia, l'enciclopèdia a la xarxa, gratuïta, que qualsevol pot editar i a la qual tothom pot fer una aportació, que s'autogestiona i s'autoregula i que té un percentatge d'errors semblant al de la Britànica i es va construint globalment i al mateix temps localment. És un concepte global però es manifesta en més de dues-centes llengües. Aquests valors també es manifesten en el Firefox,

navegador de codi lliure que tots utilitzem, molt millor que els navegadors de propietat i fet i millorat dia a dia per una comunitat de gent que treballa de manera altruista.

Els espais definitoris de la xarxa són espais construïts gràcies a un sentiment de lleialtat col·lectiva basat en la reciprocitat. No és res nou, però fins ara ha estat més el somni d'ideòlegs utòpics que no pas una realitat. Aquesta realitat ara l'anem construint. Jo sóc optimista. Fa pocs dies parlava amb Derrick de Kerckhove i em deia que vivim en un dels moments més difícils dels darrers cinquanta anys, no tant per l'amenaça terrorista d'àmbit local i global, que en certa manera és una amenaça construïda, sinó per l'amenaça mediambiental. Però també deia que era optimista, per les mateixes raons que intento exposar i que resumiria dient que en la societat xarxa no hi ha moral de desvinculació; hi ha sentiment de bé comú, potser entès de manera diferent, però, sense cap mena de dubte, hi és.

Amin Maalouf, en el seu llibre *Les identités meurtrières* diu que tenim dues herències, la vertical i l'horitzontal. La vertical és la que ve de la nostra història, personal i col·lectiva, dels nostres avantpassats, de la nostra tradició i de la nostra cultura. L'horitzontal és la influència de la nostra època, del moment que vivim i del camí que anem recorrent

individualment i col·lectivament. En tot cas, la nostra percepció com a persones i com a pobles és el resultat de la barreja d'ambdues. I reprenc el que ja he dit: l'herència vertical ens ajuda a ser; l'horitzontal, a esdevenir. En la combinació de ser i esdevenir ens anirem construint en la societat xarxa.

D'altra banda, encara ara, quan es parla de construcció de la identitat s'acostuma a agafar punts de referència molt lligats amb l'espai físic, amb la permanència com a sinònim d'immobilitat, cosa característica del moment en què van sorgir els estats nació i de la mateixa societat industrial. A Occident, quan es pensa en el concepte *identitat*, tot condueix a la dialèctica que situa automàticament «nosaltres» en contraposició a «els altres» i que es fonamenta en els moviments defensius/contraofensius, és a dir, en els moviments que imposen la legitimitat i en els que s'hi resisteixen. Sense gaires excepcions, la bibliografia sobre la identitat se centra en el jo contra l'altre, en nosaltres en relació amb els altres. A Orient el plantejament és diferent; el que és important no és la construcció de la identitat en contraposició als altres, sinó la construcció de la identitat com a causa de l'existència de l'altre: tu ets, aleshores jo sóc. Es tracta d'un canvi de perspectiva, molt subtil però molt útil per a entendre la construcció

de la identitat en un món interconnectat i interdependent. En certes cultures africanes existeix el concepte *som* i, en canvi, no existeix cap paraula per a dir *sóc*. I això té sentit si aquest *som* s'interpreta com «som una xarxa de relacions».

S'ha dit que les xarxes socials són les places públiques del segle XXI. La realitat és que avui el Facebook té més de 60 milions d'usuaris registrats (350.000 de l'Estat); el linkedin, 17 milions i nous espais compartits com el MySpace supera els 100 milions.

En la societat xarxa s'ha de definir la identitat col·lectiva a partir d'un punt de vista dinàmic del procés de construcció identitària i trobar la manera de descobrir les xarxes d'interaccions i els sistemes de relacions i representacions sobre els quals aquest procés es construeix. En la societat xarxa, les diferents identitats col·lectives es configuren en un sistema de relacions socials que necessita el reconeixement dels altres per a consolidar-se. Aquest reconeixement es manifesta per mitjà d'un procés comunicatiu continu més que no pas per mitjà d'una situació estàtica preestablerta.

Parlem d'una comunitat comunicativa, un espai possible en què els conceptes tradicionals de raça, nació, religió o classe conserven la

posició de poder però han de ser complementats amb conceptes que expressin l'intercanvi de satisfaccions simbòliques. Facin una passejada pel facebook o pel flicker i comprovaran que qui comparteix una xarxa comparteix identitat.

La construcció de la identitat en la societat xarxa experimenta transformacions notables i el que és clar és que la identitat no se situa en una sola cruïlla sinó en més d'una i que els elements tradicionals necessiten el reforç de molts altres elements transversals que els complementin. En la societat xarxa, la clau interpretativa de la tensió entorn de la identitat la té el procés de la construcció de sentit. Quins són els nous elements d'aquest procés? En tot cas, la pregunta per a entendre la construcció de la identitat s'ha de reformular perquè la cosa important ja no és qui o què sóc o som aïlladament, sinó què sóc i què som en relació amb els altres i qui i com arribem a ser tots plegats com a conseqüència de la nostra relació i interacció.

La construcció de la identitat en la societat xarxa no és un punt d'arribada; és, doncs, un procés, una recerca constant, una manera de ser i de comportar-se que va evolucionant i alimentant-se amb el context en què es desenvolupa. El repte és entendre-ho i facilitar aquest procés.

Així, la identitat individual es defineix com l'estructura subjectiva caracteritzada per la representació d'un mateix i que és, i només és, el resultat de la interacció entre l'individu, els altres i l'entorn. Això, aplicat a la identitat col·lectiva, comporta que una comunitat cal que es reconegui a si mateixa i alhora sigui reconeguda com a tal pels altres. La construcció de la identitat col·lectiva implica un projecte, una representació imaginària que puguem oposar a la mirada de l'altre perquè ens pugui identificar. Els desenvolupaments en el món de les TIC reforcen la idea que la realitat es construeix a si mateixa, ja no mitjançant simulacions ambientals de ciència-ficció sinó a partir de situacions reals. És el que Derrick de Kerckhove anomena «l'imaginari objectiu». Un exemple d'això és Second Life, un món on penetres i actues, no solament el contemples. El pioner de la realitat virtual i de la RB-2 Reality Built for 2, Jaron Lanier, deia que per primera vegada en la història, s'havia aconseguit crear un món on la gent podia experimentar una forma de subjectivitat com si fos objectiva, sense que fos un somni. Internet ens proposa una realitat virtual que pot convertir-se, en temps real, en una imaginació objectiva i instantània. Avui podem dir que la realitat es construeix a si mateixa de manera virtual, i no mitjançant simulacions ambientals naïf sinó que ho fa amb

informacions reals, instantànies. Per exemple, després d'una videoconferència, a l'abast de qualsevol de nosaltres i a cost zero, el sentit de la realitat de l'espai és molt fort i quasi tan concret com la presència cara a cara. Arribes a oblidar que no has «vist» els interlocutors.

Vivim en un món on contínuament ens projectem mitjançant els sentits i amb el que McLuhan anomenava extensions electròniques a les mans, ulls, orelles i boca o veu, hem après a projectar-nos molt més enllà dels nostres límits i al mateix temps hem après a rebre les projeccions d'altres persones com si les portéssim posades. En realitat el món ja no és allà, lluny. El portem a la butxaca. I, ara que ens hem estès més enllà del nostre ésser biològic i ens hem convertit en subjectes tecnològics, subjectes nodulars, potser haurem de fer un retoc a la nostra maquinària psicològica, individual i col·lectiva, d'acord amb aquests canvis. Fins ara no ens hem alliberat del costum de veure'ns com a projeccions visuals en l'escenari de la nostra pròpia imaginació i, per tant, encara no sabem situar la nostra presència enmig d'imatges de nosaltres mateixos fabricades, multiplicades i transformades per les tecnologies digitals.

No cal que insisteixi en la importància de comunicar qui som per a la construcció d'aquesta representació i aquest reconeixement, en la importància d'establir les connexions necessàries per a evitar caure darrere unes trinxeres que, lluny de protegir-nos, ens conduirien cap a l'ofec i, si no a la mort, a l'agonia.

I, arribats aquí, em diran: «Però... i el títol?». Ara els el puc explicar. El professor Mitchell, en el seu Me++, parla del que ell anomena «el ciberjo», és a dir, el jo que es configura en la societat xarxa, del qual afirma, bàsicament, la interdependència o, com ell ho anomena, la «subjectivitat nodular»: «Jo no sóc un home vitruvà tancat en un cercle perfecte que em dóna la mesura de totes les coses i des d'on em miro el món amb una perspectiva personal. Jo construeixo i sóc construït en un procés que impregna les meves fronteres permeables i fluides i les meves xarxes ramificades i infinites». Però, alhora que constata aquesta característica del «jo», alerta dels possibles elements definitoris de la identitat col·lectiva. D'aquesta afirma que, si bé les fronteres defineixen l'espai dels llocs, les xarxes defineixen l'espai dels vincles i dels fluxos. Per això escriu: «Murs, tanques i pell divideixen. Camins, canonades i cables connecten». És gairebé una invitació a parafrasejar Descartes i a afirmar: «Em connecto; per tant,

sóc». I aquesta és una metàfora de la construcció de la identitat a la xarxa...